

Prekoračenje granice i Treći prostor u romanu *Zid* Marlen Haushofer^{*/**}

UVOD

Marlen Haushofer (1920–1970) slovi za jednu od najznačajnijih austrijskih spisateljica 20. stoljeća. Tijekom svoje karijere nagrađena je brojnim nagradama, primjerice austrijskom Nagradom za promicanje književnosti 1953. (*Förderungspreis für Literatur*), nagradom Zaklade Theodor Körner 1963, Nagradom Arthur Schnitzler 1963. i Austrijskom državnom nagradom 1968 (*Österreichischer Staatspreis*).¹ U njena se najpoznatija djela ubrajaju romani *Tapetna vrata* (*Die Tapetentür*, 1957), *Mansarda* (*Die Mansarde*, 1969), kao i pripovijetka *Ubit ćemo Stellu* (*Wir töten Stella*, 1958). Marlen Haushofer o svome je romanu *Zid* (*Die Wand*, 1963)² govorila kao o svojoj najuspješnijoj knjizi.³ U prilog tome govori i recepcija romana: od 1980. godine naovamo roman je preveden na više jezika, a različite su ankete, provedene na njemačkom govornom području, pokazale da se radi o jednoj od “najomiljenijih njemačkih knjiga” i “50 klasika za život”⁴. 2012. godine roman je i ekraniziran u režiji Juliana Pöslera, a glavnu je ulogu odigrala Martina Gedeck.

U romanu *Zid* Marlen Haushofer važnu ulogu imaju pojmovi granice i prekoračenja granice: protagonistica je, po svemu sudeći, jedina preživjela misterioznu katastrofu te je iza prozirnog zida odsječena od iznenada okamenjene civilizacije. Doduše, na život, neokamenjenoj strani zida ima prirode, ali ne i drugih ljudi. Odvojena od svoga prijašnjeg građanskog života i čovječanstva, protagonistica u ograniče-

nom prostoru izgrađuje novi život samodostatnosti u kojem su joj jedini pratitelji životinje.

Zbog zida prostor u romanu podijeljen je na dva dijela. Materijalna granica, odnosno preduvjet ove strogo dihotomne konstelacije, za protagonisticu se pretvara u mogućnost da izgradi posve nov život prekoračenja unutarnjih granica. Imajući u vidu teoriju “Trećeg prostora” Edwarda Soje ovaj će rad pokazati na koji način roman Marlen Haushofer predstavlja prekoračenje granica koje počivaju na pojednostavnjenim kategorijama. Koncept Trećeg prostora ukorijenjen je u radikalno otvorenoj perspektivi: predstavlja rastvaranje misaono konstruiranih granica. Cilj je ovoga rada pokazati da roman dekonstruira sve binarne opozicije kao što su izolacija i socijalizacija, muškarac i žena, civilizacija kao i čovjek i životinja.

SADRŽAJ I FORMALNI KRITERIJI

Pripovjedačica i protagonistica roman *Zid* zove izvještajem koji je sastavljen u prvom licu te govori o svojoj misterioznoj sudbini. Ona se pritom drži “oskudnih bilježaka”⁵ koje je zapisala u razdoblju od dvije i pol godine, prvo bez namjere, a kasnije kako bi sastavila izvještaj. Njeni opisi nisu namijenjeni ljudskoj publici jer sama i ne računa na to “da će ovi zapisi ikada biti pronađeni”.⁶ Do kraja izvještaja dolazi zbog nedostatka papira.

Pripovijest započinje time što bračni par poziva protagonisticu da odsjedne u njihovoj lovačkoj kući koja se nalazi u šumi, u blizini klanca. Nakon što je provela noć u lovačkoj kući, protagonistica se ujutro čudi što se bračni par nije vratio s izleta u selo na koji su otišli prethodne večeri. Kako bi ih potražila, protagonistica sa psom koji pripada lovcu kreće na put u selo. Kada dođu do izlaza iz klanca, pas imenom Luchs raskrvari njušku jer se zaleti u nepoznatu zapreku. Nedugo nakon toga njegova je pratiteljica onemogućena u daljnjem kretanju te dodirne “nešto glatko

* Ovaj rad nastao je u okviru projekta HRZZ “Postimperijalni narativi u srednjoeuropskim književnostima moderne” (IP-2014-09-2307 POSTIMPERIAL).

** Ovaj se rad temelji na članku objavljenom na njemačkom jeziku: Johanna Chovanec: “Marlen Haushofers ‘Die Wand als Thirdspace’”. U: *Sprachkunst* 45/1 (2016), str. 15–30.

¹ Dagmar Lorenz: “Marlen Haushofer. Eine Feministin aus Österreich”. U: *Modern Austrian Literature* 12.3/4 (1979), str. 171–191, ovdje str. 172.

² Marlen Haushofer: *Die Wand*. Berlin: List-Taschenbuch 2012.

³ Marlen Haushofer u intervjuu s Elisabeth Pablé u: Andreas Brandtner, Volker Kaukoreit, Marlen Haushofer: *Die Wand. Erläuterungen und Dokumente*. Stuttgart: Reclam 2012, str. 25.

⁴ Usp. Brandtner et al.: *Die Wand*, str. 55.

⁵ Haushofer: *Die Wand*, str. 7. Sve citate iz romana Marlen Haushofer i sekundarne literature za potrebe ovoga članka prevela je Jelena Spreicer.

⁶ Isto.

i hladno: gladak i hladan otpor na mjestu na kojem nije moglo biti ničega osim zraka”⁷. Opipavajući tu barijeru koju naziva “zidom”, pripovjedačica ustanovi da je život s druge strane zida okamenjen. Nepomično stajanje čovjeka pored izvora uspoređuje sa smrću. Istražujući rub zida sa svoje strane prolazi kravu koju povede sa sobom do kolibe, gdje za nju podigne štalu. Opremljena živežnim namirnicama koje je ostavio lovac protagonistica počinje uzgajati krumpir i grah.

U nadolazećim mjesecima živi zajedno s mačkom i njenim potomstvom, psom Luchsom i kravom Bellom koja uskoro na svijet donosi i tele. Nakon godinu dana, žena u svibnju odlučuje da će se s Bellom i teletom preseliti u drugu kolibu na pašnjaku jer šumska livada nije dostatan izvor hrane za dva goveda. Nakon što je provela zimu u lovačkoj kolibi, sljedeće se godine ponovo sa životinjama vraća na pašnjak. Kada se jednom prilikom vraća u kolibu s izleta u dolinu, kamo je otišla oplijeviti krumpir, protagonistica primijeti čovjeka koji je ubio tele. Neposredno nakon toga uljez također ubije Luchsa koji mu se lajući približavao u trku. Pripovjedačica ubije čovjeka bez oklijevanja, gurne ga niz padinu te zatim iskopa grob za Luchsa. S Bellom napušta pašnjak kako bi nastavila život u lovačkoj kolibi i napisala izvještaj u kojem prevladava samo jedno pitanje: zašto je nepoznati čovjek ubio njene životinje?

MARLEN HAUSHOFER

Kao i u ostatku njenog književnog opusa, i u ovom djelu važnu ulogu igraju osobna iskustva Marlen Haushofer: “Svi su moji likovi dio mene, takoreći ličnosti koje su se odvojile od mene, a koje prilično dobro poznajem.”⁸ Kao što se često spominje u sekundarnoj literaturi, autorica je kao kućanica, supruga i majka dvojice sinova i sama patila zbog toga što nikada nije imala dovoljno vremena za pisanje – “Uz to, naravno, treba i dalje održavati kućanstvo.”⁹ Protagonistica Haushoferičina romana, također majka i supruga iz građanskog konteksta, nakon pojave zida nalazi se u posve novoj situaciji – onoj neprekidne borbe za preživljavanje. Unatoč tome njen je novi životni prostor ujedno i utočište, mjesto koje joj omogućuje bijeg iz struktura svakodnevice koje smatra skućenima.¹⁰ Prirodno okruženje pripovjedačice Haushofer opisuje kroz sjećanje na klanac kod Frauensteina, u podnožju austrijskog gorja Sengsen, gdje je provela djetinjstvo. Šumareva kći spominje pašnjak,

lovačku kolibu i životinje kao stvarne elemente te scenografije.

Zid prikazan u romanu, nužni preduvjet za izolirani život protagonistice, valja promatrati u povijesnom kontekstu nastanka i objavljivanja teksta: “Tijekom Drugoga svjetskog rata autorica je bila u dvadesetim godinama i potpuno svjesna razornog potencijala modernog ratovanja. Kasnih 1950-ih i ranih 1960-ih svjedočila je daljnjoj eskalaciji maligne, razorne tehnologije.”¹¹ Budući da se radnja odvija usred nuklearnog naoružavanja tijekom Hladnoga rata, pripovjedačica pretpostavlja da se radi o novom oružju koje je ubilo sva živa bića, ali Zemlju ostavilo netaknutom.¹² No u jednome od intervjuha Haushofer naglašava da je zid unutarnja granica koja se u romanu materijalno manifestira: “Ali, znate, onaj zid na koji mislim, zapravo je duševno stanje koje odjednom postaje vidljivo i prema van. Nismo li posvuda podigli zidove?”¹³

ZID: ODREĐIVANJE GRANICA

Zid općenito

Prema *Dudenu* zid je “uspravni dio zgrade koji ograđuje prostor, zgradu i sl.”¹⁴ U rječniku Jacoba i Wilhelma Grimma zid je slično definiran, kao “bočna površina zgrade ili nekog drugog omeđenog prostora”¹⁵. Zidovi su tvorevine koje dijele ili razgraničavaju prostore. Svojevremeno im je da sprečavaju prelazak iz jednog u drugi prostor, pa time predstavljaju nepremostivu ili teško premostivu zapreku. Kao drugo važno svojstvo zidova Wolfgang Müller-Funk naglašava njihovu neprozirnost.¹⁶ Izvorno se, dakle, kroz zidove ne može gledati te oni služe zaštititi od pogleda.

Zid u romanu

Protagonistica o materijalnoj granici piše sljedeće: “Navikla sam se na to da tu stvar zovem zidom jer je,

¹¹ Gerhard Knapp: “Re-Writing the Future: Marlen Haushofer’s ‘Die Wand’”. U: Gerhard Knapp, Gerd Labrousse: 1945–1995: *Fünfzig Jahre deutschsprachige Literatur in Aspekten*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi 1995, str. 281–305, ovdje str. 287, u originalu: “The author had been in her early twenties during World War II and was perfectly aware of the devastating potential of modern warfare. During the late 1950s and early 1960s, she witnessed the further escalation of a malignant, destructive technology.”

¹² Haushofer: *Die Wand*, str. 41.

¹³ Marlen Haushofer u razgovoru s Raimundom Lackenbacherom. U: Brandtner *et al.*: *Die Wand*, str. 27.

¹⁴ V. <http://www.duden.de/suchen/dudenonline/wand>. Zadnji pristup 8. 5. 2018.

¹⁵ Jacob Grimm, Wilhelm Grimm: *Deutsches Wörterbuch*. 16 svezaka u 32 podsvezaka. Leipzig: 1854–1961. Leipzig: Verlag von S. Hirzel 1971, ovdje sv. 27, p. 1472.

¹⁶ Wolfgang Müller-Funk: *Poetry of Space between*. Dublin, October 2013. (Neobjavljeno izlaganje.)

⁷ Isto, str. 15.

⁸ Marlen Haushofer u razgovoru s Elisabeth Pablé. U: Brandtner *et al.*: *Die Wand*, str. 25.

⁹ Pismo Erni i Rudolfu Felmayeru, u: isto.

¹⁰ Usp. Daniela Strigl: “Diesseits der ‘Wand’ – Schreckensort oder Utopie?” U: Klaus Kastberger, Kurt Neumann (ur.): *Grundbücher der österreichischen Literatur seit 1945*. Wien: Paul Zsolnay Verl. 2007, str. 207–214, ovdje str. 211–213.

kad je već bila tamo, morala imati neko ime.”¹⁷ Podrijetlo zida, odnosno pitanje kako je nastao, ostaje neodgovoreno. Budući da se zid pojavio preko noći, njegov nastanak nikako nije moguće racionalno objasniti.

Zid opisan u romanu Marlen Haushofer sastoji se od iznimno čvrstog materijala koji je proziran te ga se zbog toga ne može prepoznati kao zid. Dok s njene strane zida život buja, pripovjedačica svijet s druge strane zida vidi kao okamenjen te pretpostavlja da su sva živa bića tamo izumrla. Budući da s druge strane zida više ne može doći do međuljudskih interakcija, pozivajući se na Georga Simmela, taj bismo prostor mogli nazvati “neispunjenim prostorom”.¹⁸ No protagonistica ima priliku ‘ispuniti’ prostor sa svoje strane zida.

Pripovjedačica pokušava saznati koliko se daleko proteže granica tako što je podbada štapićima. Taj zadatak za nju unosi “red u golemi užasni nered koji me je snašao”¹⁹. Zid se odlikuje svojim beskrajem, pa pripovjedačica ne može odrediti koliko se daleko proteže. Zid stoga ne dijeli neki ionako već ograničen prostor, kao što je to primjerice slučaj kod zidova kuće, već životni prostor kao takav. Budući da pripovjedačica uopće ne pokušava odrediti visinu i dubinu granice, ti parametri ostaju neodređeni. No valja pretpostaviti da zid ne seže duboko u tlo. Zid je doduše zagatio potok, no on je ubrzo “ponovo poprimio svoj uobičajeni tok, očito mu je bilo lako probiti novi put kroz labavo kamenje”²⁰.

Zid i vrijeme

Protagonistica zid opisuje kao zagonetku koja raspaljuje maštu.²¹ Međutim, tim se ograničavajućim fenomenom bavi samo neposredno nakon njegove pojave, a ubrzo zid “do te mjere postaje dijelom moga života da tjednima uopće ne razmišljam o njemu.”²² Fizička granica ne samo da je onemogućila povratak gradskom načinu života u civilizaciji, nego je do besmisla dovela prilagođavanje modernog društva unaprijed određenim vremenskim intervalima. Vrijeme koje ljudi promatraju umjetno, homogeno i linearno, određuju mjernim aparatima i otkucavanjem satova nakon neobjašnjive pojave zida za pripovjedačicu stoji te ga zamjenjuje subjektivni dojam vremena.²³ Zbog zida ona dolazi u doticaj s drugom

dimenzijom vremena: “Zid je, između ostalog, ubio dosadu.”²⁴ Dok je svoj prijašnji život provodila nestrpljivo, “u nervoznoj užurbanosti”²⁵, sada “čak i od kuće do staje [hoda] u smirenim korakom”²⁶. Užurbanost svoga prijašnjeg života povezuje s dosadom, dok joj sadašnja promišljenost omogućava da uoči mnogobrojne detalje svoje okoline: “Onaj tko trči, ne stigne promatrati.”²⁷

Dosada koja me je često mučila bila je dosada prostodušnog naivnog uzgajivača ruža na kongresu proizvođača automobila. Gotovo cijeli svoj život provela sam na nekom takvom kongresu i čudi me što se jednoga dana od sve te zasićenosti nisam jednostavno srušila mrtva.²⁸

Osim toga, za njen je raniji život karakteristično bilo oponašanje, on je bio tek “blijeđa kopija”²⁹ onoga što su drugi prije nje pomislili ili učinili. No život sa zidom omogućio joj je da živi život na originalan način.

Od ograničavanja prema proširivanju granice

Za vrijeme svog života sa zidom, protagonistica počinje razvijati svoje pravo ja, granica je za nju nužni preduvjet za unutarnje proširivanje granica. Na taj način dolazi do labavljenja društvenih granica koje su je ograničavale u tome da razvije i izživi svoju osobnost. Prijašnji, lažni život suprotstavljen je pravom životu u ograničenoj šumi. “Granica nije ono gdje nešto prestaje, već je granica, kao što su i stari Grci shvatili, mjesto na kojem nešto započinje svoj bitak.”³⁰

TREĆI PROSTOR

Edward Soja i Lefebvre

Pozivajući se na francuskog filozofa Henrija Lefebvrea (1901–1991), američki teoretičar i kritičar Edward Soja (1940–2015) nadovezuje se na dualističke koncepte zapadnjačke filozofije koji počivaju na binarnim opozicijama. One konstruiraju granice te primjerice određuju spol ili kulturni identitet, odnosno nacionalnu i etničku pripadnost. U tome se smislu i Lefebvre i Soja zauzimaju za pravo na različitost (“le droit à la différence”³¹), tj. za pravo pojedinca

¹⁷ Haushofer: *Die Wand*, str. 16.

¹⁸ Usp. Wolfgang Müller-Funk: “Space and Border. Simmel, Waldenfels, Musil”. U: Johan Schimanski, Stephen Wolfe (ur.): *Border Poetics De-limited*. Wehrmann: Hannover 2007, str. 75–96, ovdje str. 78.

¹⁹ Haushofer: *Die Wand*, str. 29.

²⁰ Isto, str. 28–29.

²¹ Isto, str. 40–41.

²² Isto, str. 150.

²³ Hugo Caviola: “Behind the Transparent Wall. Marlen Haushofer’s Novel ‘Die Wand’”. U: *Modern Austrian Literature* 14 (1991), str. 101–112, ovdje str. 110.

²⁴ Haushofer: *Die Wand*, str. 110.

²⁵ Isto, str. 220.

²⁶ Isto, str. 221.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto, str. 221.

²⁹ Isto, str. 210.

³⁰ Martin Heidegger: “Bauen, Wohnen, Denken”. U: Martin Heidegger: *Vorträge und Aufsätze*. Pfullingen: Vittorio Klostermann 1978, str. 149.

³¹ Edward Soja: *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Malden, Oxford, Carlton 1996, str. 35.

na to da svoj život smije i može živjeti na drukčiji način, odričući se isključivih ili kategorizacija koje razdvajaju. Pritom se obojica protive mjerama homogenizacije, fragmentiranju društva i hijerarhijskim strukturama moći karakterističnima za kapitalizam.

Binarnost koncepata u zapadnoj filozofiji Lefebvre želi prevladati uvođenjem trećeg elementa, još jedne mogućnosti koja nije samo kombinacija već postojećih koncepata unutar binarne opozicije, već se nalazi između njih. Taj treći element teži transformaciji logike “ili-ili” u logiku “ne samo... već i”³².

Zatim one [binarne opozicije, op. prev.] koje su utemeljile zapadnjačku filozofsku paradigmu: subjekt-objekt, kontinuitet-diskontinuitet, otvoreno-zatvoreno, itd. Naposljetku, u modernom dobu postoje binarne opozicije između označitelja i označenog, znanja i neznanja, centra i periferije... [No] postoji li ikad odnos između ta dva termina [...]? Uvijek postoji Tri. Uvijek postoji Drugi.³³

Po Soji, koncept Trećeg koji uvodi Lefebvre razara dihotomije, upravo zato što je drukčiji i što nije dijelom opozicijskoga para. Unosi nered u kategoričko razmišljanje i dekonstruira pretpostavljenu apsolutnost dihotomijskih elemenata implementacijom raskida. “Thirling” (proizvodnja Trećosti), odnosno “Thirling-as-Othering” (proizvodnja Trećosti kao proizvodnja Drugosti) generira takozvanu trijalektiku, koja je radikalno otvorena dodatnim elementima. Cilj stoga nije “sveto trojstvo”,³⁴ već produbljanje proizvodnje znanja te prekoračenje granice već postojećeg znanja.

Polazeći od toga, Soja razvija svoju teoriju trećeg prostora koji naziva radikalno postmodernim.³⁵ U uvodu u svoju studiju *Thirdspace (Treći prostor, 1996)* poziva čitateljice i čitatelje da se s njim upute na putovanje prostorom potpune otvorenosti, na mjesto kritičke razmjene mišljenja. Tamo neće doći samo do širenja geografske, odnosno prostorne moći predodžbe kako bi istodobno moglo vrijediti mnogo različitih perspektiva koje su dosad bile međusobno nekompatibilne ili ih se nije moglo jedne s drugima kombinirati. Sojin je cilj također “ohrabriti pojedinca da na drukčiji način razmišlja o značenjima i važnosti prostora i onim konceptima vezanima uz prostor koji sačinjavaju i sažimaju inherentnu specijalnost ljudskog života [...]”³⁶. Sam pojam trećeg prostora pritom je vrlo nejasno definiran (“namjerno provizoran i fleksibilan termin”³⁷) te prije svega sadrži misaone

processe koji rastvaraju binarne opozicije uvođenjem trećeg elementa. Teoriju Edwarda Soje valja tumačiti uzimajući u obzir tzv. prostorni obrat (*spatial turn*) koji obuhvaća općenito okretanje temama prostora u društvenim znanostima od kraja 1980-ih naovamo. Po Jörgu Dünneu i Stephanu Günzelu, o takvome se topološkom obratu može govoriti nakon objavljivanja Sojine studije *Postmodern Geographies*³⁸ (*Postmoderne geografije, 1989*).³⁹ I rasprava o trećem prostoru referira se na prostorne fenomene: u središtu Sojinih teoretskih razmatranja novi je ontološki smjer teorijske refleksije o bitku: “Sve ekskurzije u Treći prostor započinju ovim ontološkim restrukturiranjem.”⁴⁰ Binarna opozicija bitka koju su do sada mnogi filozofi definirali kroz društvene i povijesne komponente sada je proširena i prostornom dimenzijom. Time prostornost s periferije stiže u centar misaonih procesa.⁴¹

Razmišljati trijalektalno nužan je dio razumijevanja Trećeg prostora kao beskrayne kompozicije životnih svjetova koji su radikalno otvoreni i otvoreni za radikalizaciju; koji su sveuključivi i transdisciplinarnog dosega, ali i politički usmjereni i podložni strateškom odabiru; koje nikad nije moguće u potpunosti spoznati, ali čije znanje svejedno predvodi našu potragu za emancipacijskom promjenom i slobodom od dominacije.⁴²

Tri se momenta ontološke trijalektike međusobno uvjetuju: ljudi su stalno društvena, povijesna i prostorna bića koja aktivno pridonose konstrukciji ili produkciji društva, povijesti i geografije (“trijalektika specijalnosti-povijesnosti-socijalnosti”⁴³). Lefebvre paradigmatički zaključuje: “(Socijalni) Prostor (socijalni) je proizvod.”⁴⁴ Pozivajući se na to Soja objašnjava da svi društveni odnosi postaju realnima i vidljivima samo onda kada su prostorno uklopljeni, dakle kada su reprezentirani u prostoru (*social space*). U skladu s tim ne postoje društveni procesi koji nisu prostorni: “Nema nespacijalizirane socijalne stvarnosti.”⁴⁵ Odnosi moći postaju vidljivima u društvenom

³⁸ Edward Soja: *Postmodern Geographies, The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London, New York: Verso 1989.

³⁹ Jörg Dünne, Stephan Günzel: “Vorwort”. U: Jörg Dünne, Stephan Günzel (ur.): *Raumtheorie: Grundlagentexte Aus Philosophie Und Kulturwissenschaften*. Frankfurt/M.: Suhrkamp 2012, str. 9–15, ovdje str. 12.

⁴⁰ Isto, str. 71.

⁴¹ Isto, str. 70–71.

⁴² Isto, str. 70, u originalu: “Thinking trialectically is a necessary part of understanding Thirdspace as a limitless composition of lifeworlds that are radically open and openly radicalizable; that are all-inclusive and transdisciplinary in scope yet politically focused and susceptible to strategic choice; that are never completely knowable but whose knowledge none the less guides our search for emancipatory change and freedom from domination.”

⁴³ Isto, str. 70–71, u originalu: “trialectics of spatiality-historicity-sociality”.

⁴⁴ Hebril Lefebvre: *The Production of Space*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell 2007, str. 26, u originalu: “(Social) Space is a (social) product.”

⁴⁵ Soja: *Thirdspace*, str. 46.

³² Usp. isto, str. 60 i str. 7.

³³ Lefebvre, cit. po Soja: *Thirdspace*, str. 53.

³⁴ Isto, str. 61.

³⁵ Usp. isto, str. 3.

³⁶ Isto, str. 1, u originalu: “to encourage you to think differently about the meanings and significance of space and those related concepts that compose and comprise the inherent spatiality of human life [...]”.

³⁷ Isto, str. 2.

prostoru. Pritom se Soja opet poziva na Foucaulta koji je naglašavao nerazdvojnu vezu između prostora, znanja i moći.⁴⁶ Hegemonijska moć producira i reproducira kulturne razlike između raznih grupa jer je za očuvanje vlasti korisno ili zadržati ili izgraditi prostornu odvojenost onih koji profitiraju od takvih razlika.⁴⁷ Prostorno to dolazi do izražaja u vidu centara i periferija u kojima obitavaju ili zakinite ili privilegirane društvene grupacije.

Kada proizlaze iz te perspektive moći, razlike koje se pripisuju spolu, seksualnoj praksi, rasi, klasi, regiji, naciji itd., kao i njihov odraz u društvenom prostoru te nejednake geopovijesne razvoje primjereno smatramo “grubim ukalupljivanjem”.⁴⁸

Tri prostora

Sojin koncept Trećeg prostora korijene vuče iz dekonstrukcije poredaka znanja Prvoga i Drugog prostora i time iz daljnega dualnog odnosa koji se produbljuje uvođenjem Trećeg prostora.⁴⁹ “Epistemologije Prvog prostora”⁵⁰ istražuju materijalne i mjerljive konfiguracije prostornosti. Mjesta fizičkog svijeta koja ljudi percipiraju kao svoju životnu stvarnost postaju “konkretnim geografijama naših životnih svjetova koje je moguće mapirati”⁵¹. Studije o Prvom prostoru temelje se na matematičkim i kvantitativnim opisima prostornih aspekata. Skupljanje podataka kroz geoinformacijske sustave i satelitske fotografije u modernoj su znanosti u središtu empirijskog pristupa prvome prostoru. Sojina je kritika da su analize Prvoga prostora nedostatne i da ne mogu opisati već spomenutu trijalektiku ljudskoga bitka (“trijalektiku spacijalnosti-povijesnosti-socijalnosti”⁵²): “Relativno je malo pozornosti posvećeno tome [...] kako materijalne geografije i prostorne prakse oblikuju i utječu na subjektivnost, svijest, povijesnost i socijalnost.”⁵³ Stoga Soja poretke znanja o Prvome prostoru naziva nepotpunima i fragmentarnima. Ta nedostatnost postaje početnim impulsom za promišljanje takozvanog Drugog prostora.

U dugoj povijesti prostornog razmišljanja kao reakcija na ekscesivno zatvaranje i nametnutu objektivnost

⁴⁶ Usp. isto, str. 87 i 145–162.

⁴⁷ Isto, str. 87.

⁴⁸ Isto, str. 88, u originalu: “Growing out of this view of power, differences that are ascribed to gender, sexual practice, race, class, region, nation, etc., and their expression in social space and geohistorically uneven developments are appropriately seen as ‘brute fashionings’.”

⁴⁹ Isto, str. 81.

⁵⁰ Usp. isto, str. 74–76.

⁵¹ Usp. isto, str. 75, u originalu: “concrete and mappable geographies of our lifeworlds.”

⁵² Isto, str. 70–72.

⁵³ Isto, str. 77, u originalu: “Relatively little attention is given to [...] how material geographies and spatial practices shape and affect subjectivity, consciousness, historicity and sociality.”

uvriježenih analiza Prvoga prostora pojavljivale su se epistemologije koje su suprotstavljale umjetnika i znanstvenika ili inženjera, idealista i materijalista, subjektivnu i objektivnu interpretaciju.⁵⁴

U središtu razmatranja o Drugom prostoru nalazi se imaginirana geografija koja potiskuje “realne” prostorne odnose u pozadinu i otvara mjesto za simbolički prostor. Prikazi odnosno imaginacije prostora zamjenjuju matematičku odredivost fizičkog svijeta.

Treći prostor izrasta iz stalnog izmjenjivanja ta dva prethodno navedena koncepta te ih nadilazi: “Takvo je postajanje trećim zamišljeno ne samo kako bismo kritizirali načine razmišljanja vezane uz Prvi i Drugi prostor, već i kako bismo oživjeli njihove pristupe prostornom znanju novim mogućnostima, dosad nepoznatima unutar tradicionalnih prostornih disciplina.”⁵⁵

Iz toga proizlazi Treći prostor kao misaoni koncept primjenjiv ne samo na geografske zadanosti. U središtu ovoga priloga zato nije Treći prostor kao instrument shvaćanja prostora, već kao opći model razmišljanja. Utopijski u smislu vječne aproksimacije, cilj je analiza Trećeg prostora prevladati zastarjele, nedostatne, ograničavajuće binarne obrasce razmišljanja. U nastavku ćemo promotriti koje granice u smislu Trećeg prostora prekoračuje roman *Zid* Marlen Haushofer.

Prekoračenja granica u romanu Zid

Nakon pojave zida prostor istoimenog romana definiran je dihotomno spram njegove granice: “Prostor karakterizira njegova granica.”⁵⁶ Zid dijeli prostor na dva područja, a svako od njih konotira suprotno od onog drugog. S jedne je strane sve skamenjeno, možebitno mrtvo, a s druge strane život buja. Držeći se te podjele prostora na dva dijela autorica izvještaja ima mogućnost ponovo osmisliti svoj život koji može provesti u skladu s prirodom. Naizgled okamenjena stvarnost iza zida pripovjedačicu podsjeća na civilizaciju i na pogreške čovječanstva koje ga čine odgovornim za pojavu zida.

Da su svi ljudi bili poput mene, zida nikada ne bi bilo [...]. No razumijem zašto su drugi uvijek imali nadmoć. Voljeti i brinuti se za drugo biće zamoran je posao i puno teži nego ubijati i razarati. Odgoj djeteta traje dvadeset godina, a njegovo ubojstvo samo nekoliko sekundi.⁵⁷

⁵⁴ Isto, str. 78, u originalu: “In the long history of spatial thinking, Secondspace epistemologies have tended to arise in reaction to the excessive closure and enforced objectivity of mainstream Firstspace analysis, pitting the artist versus the scientist or engineer, the idealist versus the materialist, the subjective versus the objective interpretation.”

⁵⁵ Isto, str. 81.

⁵⁶ Müller-Funk: *Space and Border*, str. 80, u originalu: “A space is characterised by its border.”

⁵⁷ Haushofer: *Die Wand*, str. 161.

Zid kao fizička granica ima funkciju da pripovjedačicu dovede u post-civilizacijsku situaciju u kojoj je odvojena od društvenog prostora i time također i od struktura moći. Na temelju osobnog razvoja pripovjedačice vidi se da granice koje se manifestiraju u kulturno konstruiranim ili hijerarhijski nametnutim binarnim opozicijama malo po malo pucaju. Sve barijere sagrađene u društvenom suživotu dešifriraju se kao neprirodne i umjetne. Fizička, nepomična granica zida tvori "početnu točku posebne dinamike"⁵⁸ te postaje uvjetom za mogućnost Trećeg prostora. Budući da funkcionira kao nadgradnja prostorne dihotomije, roman možemo promatrati kao ostvarenje Trećeg prostora. U sljedećem ćemo dijelu pokazati koje opozicijske parove roman dekonstruira uvođenjem trećih momenata, otvarajući time nove misaone prostore u smislu Edwarda Soje.

Socijalizacija i izolacija

Izolaciju od vanjskog svijeta ne treba promatrati samo kao suprotnost socijalizaciji. Protagonistica zapravo otvara "novi svijet"⁵⁹ suživota u kontekstu šireg svjetskog poretka koji više ne obuhvaća samo ljudsku društvenost. Izolacija joj čak nudi zaštitu od života u civilizaciji koji je stalno smatrala nedostatnim i u kojem se nikada nije mogla pronaći: "Ne u svojoj koži, već u prirodi koja je postala njena koža, mogla je biti slobodna [...]."⁶⁰ Stoga odsječenost od njenoga prijašnjeg života paradoksalno funkcionira kao oslobođenje. Unutar tog mikrokozmosa moguće je pronaći nov, opušten oblik identiteta i slobode. Dihotomija između socijalizacije i izdvojenosti time je dekonstruirana uvođenjem trećeg momenta. Izolacija funkcionira kao instrument integracije: S jedne strane kao autarkično živo biće, a s druge strane kao integrirano biće stopljeno s prirodom, protagonistica pronalazi novu slobodu. Prve godine njenog života iza zida "granice su još uvijek strogo određene"⁶¹, no u trenutku pisanja izvještaja, svoje novo "ja" pripovjedačica opisuje kao novo, kao nešto što

[...] se polako upija u jedno veće Nas. [...] U zujećoj tišini livade pod velikim nebom gotovo da je nemoguće ostati jedno zasebno ja, jedan mali, slijepi, svojeglavi život koji se ne želi uklopiti u veliku zajednicu. Nekoć sam bila vrlo ponosna na to da sam jedan takav život, ali on mi se na pašnjaku iznenada učinio vrlo siromašan i smiješan, jedno napuhano ništa.⁶²

Nakon više od dvije godine, protagonistica se osjeća dijelom šume u kojoj živi s drugim živim bićima. Dihotomija ja-mi time je prekinuta. Pritom joj se čini da bi bilo arogantno vlastitoj egzistenciji pridodati neki viši smisao.⁶³

Civilizacija i priroda

Po Henriju Lefebvreu, društveni je prostor obilježen kapitalizmom i općenitom komercijalizacijom života. Činjenica da je društveni prostor socijalni produkt po Lefebvreu uzrokuje sukcesivno nestajanje prirodna prostora.⁶⁴ Priroda je postala samo "pozadina slike"⁶⁵ i dekor; "postaje izgubljenom za misao"⁶⁶.

U Haushoferičinom romanu prirodnost šume zidom je odvojena od razorne civilizacije koja se dovodi u vezu s kapitalizmom. Neki predmeti još uvijek podsjećaju na ljudsku gospodarsku aktivnost: "Plinske cijevi, tvornice i naftovodi; tek sada kada više nema ljudi, pokazuju svoje stvarno, bijedno lice."⁶⁷ Međutim, odnosi koje spominje Lefebvre s vremenom se radikalno mijenjaju: pojedini uporabni predmeti preostali u šumi, kao npr. jedan mercedes, gube na važnosti i propadaju. Priroda ovladava automobilom, koji postaje "gnijezdom za miševе ptice zaraslim u zelenilo"⁶⁸. Protagonistica u tome smislu kritizira pretjerano potrošačko ponašanje ljudi koji kupnju određenih dobara prije svega vežu uz stjecanje prestiža: "A nekoć smo [potrošnu robu] umjesto u predmete za upotrebu pretvorili u idole."⁶⁹

Čak su se i članovi njene obitelji prepustili dosadi konzumiranja: "Posljednjih mi se godina često činilo da su moji najbliži također prebjegli neprijatelju i život je postao doista siv i turoban."⁷⁰ Njena djeca ni omamljena nisu mogla ostati nasamo ni deset minuta, a da se ne prepuste "brujanju i treperenju"⁷¹. U takvom svijetu ljudi nisu osjećali nikakvu istinsku radost, bili su zatočenicima svjetskog poretka iz kojeg se nisu mogli osloboditi: "Možda je zid bio samo posljednji očajnički pokušaj nekog čovjeka koji je patio, koji se morao osloboditi, osloboditi ili poludjeti."⁷² Prevlast kapitalizma s kojim je civilizacija povezana sada je izbrisana. Implicitna kritika koju Marlen Haushofer upućuje praksama kapitalističkog ekonomskog poretka razornima za okoliš u šezdesetim je godinama bila neobična. U to vrijeme u Austriji nije bilo nikakvih općedruštveno relevantnih pokreta za zaštitu okoliša, odnosno ni u društvu ni u politici još nije bilo nikakve

⁶³ Usp. isto, str. 209.

⁶⁴ Lefebvre: *The Production of Space*, str. 30.

⁶⁵ Isto, u originalu: "background of the picture."

⁶⁶ Isto, str. 31: "becoming lost to thought."

⁶⁷ Haushofer: *Die Wand*, str. 222.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto, str. 110.

⁷² Isto.

⁵⁸ Stephan Kraft: "Grenzen". U: Rüdiger Zymner, Achim Hölter (ur.): *Handbuch Komparatistik. Theorien, Arbeitsfelder, Wissensspraxis*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler 2013, str. 105–109, ovdje str. 109.

⁵⁹ Haushofer: *Die Wand*, str. 235.

⁶⁰ Klaus Antes: "Nachwort". U: Haushofer: *Die Wand*, str. 277–285, ovdje str. 278.

⁶¹ Haushofer: *Die Wand*, str. 185.

⁶² Isto.

istaknute svijesti o prirodi. Djelo *Silent Spring*⁷³ američke autorice Rachel Carson, objavljeno 1962, samo godinu dana prije Haushoferičina romana, slovi kao početna točka svjetskog angažmana u zaštiti prirode. Obuhvatni pokret za zaštitu prirode u Austriji se razvija tek od 1980-ih te je povezan s temama zagađenja vode, izumiranja šuma zbog kiselih kiša i raspravama o planiranoj gradnji elektrane u Hainburškoj dolini.

Zid u Haushoferičinom romanu izokreće prijašnje hegemonijske odnose povezane s kapitalizmom i ovisnošću o materijalnim dobrima: protagonistica doduše jest zatočenica, ali je u svome mikrokozmosu iza zida autonomna. Time osim prirode ne postoji nikakva nadređena sila kojoj se mora prilagoditi. Radi se o ženi kojom više ne vladaju društvene prisile ili ograničenja vezana uz duboku dosadu, već o vladarici vlastitog života. U razmišljanjima o svom nekadašnjem životu ona vrlo oštro kritizira civilizaciju koju smatra ograničavajućom. Međutim, ona ne osuđuje u potpunosti dosege i život u modernome društvu. Pripovjedačica, naime žali zbog svog manjka općeg znanja i čezne za knjigama kako bi se obrazovala. “U svijetu koji je prema ženama neprijateljski nastrojen”⁷⁴ nije “nikada imala priliku sama svjesno oblikovati svoj život”⁷⁵. Ovdje do izražaja dolazi kritika patrijarhalnih društvenih struktura; kao žena uvijek je bila “stiješnjenina u tjeskobno mnoštvo obaveza i briga”⁷⁶.

Iza zida, žena je odvojena od društvenog prostora, a time ujedno i od patrijarhalnih odnosa moći. Pojava muškarca alegorija je civilizacije u kojoj dominiraju muškarci, civilizacije protiv koje se, usmrivši ga, ona bori. Iako stalno ima problematičan stav prema ubijanju životinja, što joj predstavlja nesnosnu nužnost koju bi radije izbjegla,⁷⁷ protagonistica ne oklijeva ni trenutka kada treba ubiti čovjeka koji se pojavio na njenom teritoriju i bez razloga usmrtio njene suputnike. Muškarčevo ponašanje pokazuje iracionalnost konzumiranja i uništavanja života i životnog prostora karakteristično za nekadašnje društvo. U izolaciji od ljudi pripovjedačica je za sebe izgradila novi, vlastiti društveni prostor, a muškarac u njemu nastupa kao predstavnik starog hegemonijskog poretka. Muškarac u njen prirodni prostor prodire kao nasumično razorna instanca – njegovo ubijanje ne znači samo da žena na vrhuncu svoje transformacije odbija ponovno ustrojstvo civilizacije, već i konačnu propast patrijarhata.

Muškarac i žena

Rodne se uloge pripisuju u društvenom prostoru te su od velikog značaja i u ovom prostoru. U ograničenom životnom prostoru protagonistice više nema

ljudskog suparnika koji bi mogao potvrditi te uloge. Time su one dovedene do apsurdna. Čak i Soja kritizira takve atribute identiteta koji se uglavnom temelje na pojednostavljenim opozicijskim parovima i često jačaju patrijarhalnu moć. U svojem se ranijem životu protagonistica osjećala skućeno u svojoj ulozi koja je unutar obitelji bila vezana uz domaćinstvo, život na jednom mjestu te uz njegu. I u svojem novom životu sa zidom ona zadržava svijest o velikoj odgovornosti za živa bića. Zato se majčinski posvećuje životinjama te njihovu dobrobit stavlja ispred svoje. Time reproducira obiteljsku strukturu koja se sastoji od obaveza i odgovornosti majke te nastavlja naviku: “Katastrofa me je oslobodila velike odgovornosti, ali mi je, a da to nisam ni primijetila, natovarila i novi teret.”⁷⁸

Međutim, dolazi i do djelomičnog odcjepljenja od tradicionalne, uvriježene uloge žene. U novim uvjetima svog pustinjačkog života protagonistica mora proširiti svoje sposobnosti na one aktivnosti koje su obično konotirane kao muške te su se izgubile iz urbane civilizacije – poljoprivredu, cijepanje drva i lov. S jedne je strane ti poslovi mijenjaju iznutra, a s druge izvana. I ovdje postoji moment Trećeg:

Istodobno sam izgubila svijest o tome da sam žena. [...] Slobodno sam mogla zaboraviti da sam žena. Ponekad sam bila dijete koje traži jagode, a onda opet mladić koji pili drva ili [...] staro biće bez spola.⁷⁹

O ovoj transformaciji, koja je i tjelesna, razmišlja u kritici društvenog ideala ljepote. Ne radi se samo o udaljavanju od čisto ženskog identiteta: “Bezimenost ove protagonistice, koja je pobjegla iz života kojeg nije bilo moguće živjeti, može se opisati na sljedeći način: ona se zove kriza identiteta te dolazi, između ostalog, iz trenutnih društvenih prilika.”⁸⁰

Čovjek i životinja

Zapadnjačke paradigme civilizacije i napretka usko su povezane s razlikom između čovjeka i životinje: “Ideja čovjeka u europskoj povijesti izražena je kroz razliku od životinje.”⁸¹ Max Horkheimer i Theodor Adorno naglašavaju da je u zapadnoj civilizaciji i životinjama i ženama oduzet status subjekta. Na temelju konstrukta da su žene nesposobne za razumno razmišljanje njihova je zadaća da se brinu za životinje. “Ideja čovjeka u društvu muškaraca”⁸² bila je usmjerena na to da se “pokori priroda bez granica, svemir pretvori u beskrajno područje lova.”⁸³

⁷⁸ Isto, str. 75.

⁷⁹ Isto, str. 82.

⁸⁰ Klaus Antes: “Nachwort”. U: Haushofer: *Die Wand*, str. 282.

⁸¹ Max Horkheimer, Theodor Adorno: *Dialektik der Aufklärung*. Frankfurt/M.: S. Fischer 1969, str. 262.

⁸² Isto, str. 264.

⁸³ Isto.

⁷³ Rachel Carson: *Silent Spring*. Boston, Mass.: Houghton, Mifflin 1962.

⁷⁴ Isto, str. 83.

⁷⁵ Isto, str. 82–83.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Usp. isto, str. 141.

Naglašavanje manjka jezika kod životinja služilo je tome da im se pridruži status objekta te je pojačalo razliku u odnosu na čovjeka.⁸⁴ “Pro-animal” filozof Jacques Derrida ne samo da naglašava pitanje jezika i razuma životinja, već u središte argumentacije stavlja njihovu neporecivu sposobnost patnje.⁸⁵ Ljudi su životinjama poricali čak i sposobnost patnje, skrivajući time uobičajeno potlačivanje životinja i nasilje povezano s time, a to se odvija u znaku “zaborava svjetskih razmjera ili nijekanja tog nasilja”⁸⁶. Demantiranjem njihove sposobnosti govora, životinjama se nijeće mogućnost davanja odgovora, odnosno nemoguće je da one reagiraju. Derrida se tome suprotstavlja te u središte stavlja pogled. U gledanju se očituje “posvećivanje-pozornosti-nekome”, “obraćanje-nekome”: “filozofija to možda zaboravlja [...] – i životinja može pogledati mene. Raspolaze vlastitim pogledom na mene. Pogledom apsolutnog Drugog [...]”⁸⁷

Protagonistica u romanu *Zid* Marlen Haushofer uvijek naglašava oči životinja koje s njom žive. U središtu je pozornosti pogled životinja koji je usmjeren točno prema njoj. “Njene [kravine, op. a.] vlažne, goleme oči gledaju u moje lice”⁸⁸, a oči mačke su “bistre poput jezera na čijem dnu rastu sitno razgranate biljke”⁸⁹.

Roman dekonstruira granice između čovjeka i životinje. Protagonistica se sa životinjama upušta u pogled te istodobno prihvaća činjenicu da ih može razumjeti samo djelomično. Razumijevanje mora biti potpuno jer uvijek podrazumijeva procese kraćenja, a time i prisvajanja.⁹⁰ Što je Drugi polivalentniji, to se teže u njega “misaono uživjeti”⁹¹. Prisvajanje se može pretvoriti u očitovanje moći, a želja za shvaćanjem pretvoriti u želju za moći. Razumijevanje Drugog odvija se u međuprostoru, u Trećem prostoru koji nosi svijest o tome da potpuno razumijevanje Drugog nije moguće. Novo pozicioniranje spram sebe ide ruku pod ruku s dehijerarhizirajućom dekonstrukcijom slike Drugog, slike životinje:

Barijere između čovjeka i životinje lako je srušiti. Svi smo iz jedne velike obitelji i, kada smo usamljeni i nesretni, rado prihvaćamo i prijateljstvo naših udaljenih

rođaka. Oni pate kao ja kada im se nanese bol te, kao i ja, trebaju hranu, toplinu i malo nježnosti.⁹²

Element Trećeg koji rezultira iz dekonstrukcije granice između čovjeka i životinje obuhvaća sličnosti svih živih bića, imajući pritom u vidu svijest o njihovim razlikama: “Životinja gleda / prilazi nam [*nous regarde*], a mi pred njom stojimo goli, možda tamo počinje Misao.”⁹³

Radikalni kraj i radikalna otvorenost: zaključak

U Trećem se prostoru manifestira radikalna otvorenost koja raskida s kategoričnim načinom razmišljanja i pojednostavnjenim binarnim parovima. Protagonistica u romanu *Zid* Marlen Haushofer bira upravo taj, treći put: s jedne se strane podvrgava svojoj nametnutoj sudbini, s druge joj strane zid kao fizička granica omogućuje samospoznaju i život koji može voditi sama prema svojim zamislima. Nepomična materijalna granica postaje preduvjetom prekoračenja osobnih granica. Odvojenost od civilizacije vodi djelomičnom raskidu s prijašnjim životom i omogućuje unutarnju otvorenost. Uloge koje doprinose formiranju identiteta temelje se na pripadnosti pojedinaca određenim grupama. One su stvorene u društvenom prostoru te samo u njemu imaju svoje značenje. Isključivo tamo produciraju se i reproduciraju kulturalne i rodno specifične razlike. Protagonistica se oslobađa tih uloga, koje su u njenom prijašnjem životu ograničavale razvoj njene ličnosti te u više pogleda prekoračuje granice: na radikalna je način spremna na preobrazbu i na novi život. Jedina druga opcija da umakne sudbini bilo bi samoubojstvo, o kojem razmišlja, ali ga kategorički odbija zbog odgovornosti koju ima prema životinjama.

Protagonistica nije klasična moderna junakinja koja prekoračuje očite ili uočljive granice. Kroz njena stalna prekoračenja granice ona je, kako bi rekao Edward Soja, radikalno postmoderna junakinja. Roman je poziv na odgovornost prema prirodi i svim živim bićima.

Sada još ne mogu reći kako će se stvari dalje razvijati; no budem li pokopana ispod zida, tu ću posljednju zadaću obaviti vrlo temeljito i od zemlje i kamenja sagraditi pravi tor. Ne smijem svojoj divljači uskratiti tu posljednju mogućnost.⁹⁴

S njemačkoga, po rukopisu, prevela
Jelena SPREICER

⁸⁴ Aline Steinbecher: “Hunde und Menschen. Ein Grenzen auslotender Blick auf ihr Zusammenleben”. U: *Historische Anthropologie* 19.2 (2011), str. 192–210, ovdje str. 192.

⁸⁵ Donna Jeanne Haraway: “Encounters with Companion Species: Entangling Dogs, Baboons, Philosophers, and Biologists”. U: *Configurations* 14.1 (2008), str. 97–114, ovdje str. 97.

⁸⁶ Jacques Derrida: *Das Tier, das ich also bin*. Wien: Passagen Verlag 2010, str. 52–54.

⁸⁷ Isto, str. 30.

⁸⁸ Haushofer: *Die Wand*, str. 105.

⁸⁹ Isto, str. 109.

⁹⁰ Edda Kapsch: *Verstehen des Anderen. Fremdverstehen im Anschluss an Husserl, Gadamer und Derrida*. Berlin: Parodos 2007, str. 133.

⁹¹ Isto, str. 132.

⁹² Haushofer: *Die Wand*, str. 235.

⁹³ Derrida: *Das Tier*, str. 54.

⁹⁴ Haushofer: *Die Wand*, str. 219.

LITERATURA

Antes, Klaus 2012. "Nachwort", u: Marlen Haushofer, *Die Wand*, Berlin, str. 277–285.

Brandtner, Andreas, Volker Kaukoreit 2012. *Marlen Haushofer. Die Wand*. Erläuterungen und Dokumente, Stuttgart.

Carson, Rachel 1962. *Silent Spring*, Boston.

Caviola, Hugo 1991. "Behind The Transparent Wall. Marlen Haushofer's Novel 'Die Wand'", u: *Modern Austrian Literature* 24, str. 101–112.

Derrida, Jacques 2010. *Das Tier, Das Ich Also Bin*, Wien.

Dünne, Jörg, Stephan Günzel 2012. "Vorwort", u: J. D. – S. G. (ur.) *Raumtheorie: Grundlagentexte Aus Philosophie Und Kulturwissenschaften*, Frankfurt Am Main, str. 9–15.

Grimm, Jacob, Wilhelm Grimm 1971. "Deutsches Wörterbuch". 16. izd. 32 Teilbänden. *Leipzig: 1854–1961*. Quellenverzeichnis, Leipzig.

Haraway, Donna Jeanne 2008. "Encounters With Companion Species: Entangling Dogs, Baboons, Philosophers, And Biologists", u: *Configurations* 14, br. 1, str. 97–114.

Haushofer, Marlen 2012. *Die Wand*, Berlin.

Heidegger, Martin 1978. "Bauen, Wohnen, Denken", u: M. H. *Vorträge und Aufsätze*, Pfullingen.

Horkheimer, Max, Theodor Adorno 1969. *Dialektik Der Aufklärung*, Frankfurt A. M.

Kapsch, Edda 2007. *Verstehen Des Anderen. Fremdverstehen im Anschluss an Husserl, Gadamer und Derrida*, Berlin.

Knapp, Gerhard 1995. "Re-Writing The Future: Marlen Haushofer's *Die Wand*", u: Gerhard Knapp, Gerd Labrousse: *1945–1995: Fünfzig Jahre deutschsprachige Literatur in Aspekten*, Amsterdam, Atlanta, str. 281–305.

Kraft, Stephan 2013. "Grenzen", u: Rüdiger Zymner, Achim Hölter (ur.) *Handbuch Komparatistik. Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis*, Stuttgart, Weimar, str. 105–109.

Lefebvre, Henri 2007. *The Production of Space*. Malden, Oxford, Carlton.

Lorenz, Dagmar 1979. "Marlen Haushofer – Eine Feministin aus Österreich", u: *Modern Austrian Literature* 12, 3/4, str. 171–91.

Müller-Funk, Wolfgang 2013. *Poetry Of Space Between*, Dublin, listopad (neobjavljeno predavanje).

Müller-Funk, Wolfgang 2007. "Space And Border. Simmel, Waldenfels, Musil", u: Johan Schimacki, Stephen Wolfe (ur.): *Border Poetics De-Limited*, Hannover, str. 75–96.

Soja, Edward 1996. *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Malden, Oxford, Carlton.

Steinbrecher, Aline 2011. "Hunde und Menschen. Ein Grenzen auslotender Blick auf ihr Zusammenleben", u: *Historische Anthropologie* 19, br. 2, str. 192–210.

Strigl, Daniela 2013. "Diesseits der 'Wand' – Schreckensort oder Utopie?", u: Klaus Kastberger, Kurt Neumann (ur.) *Grundbücher der österreichischen Literatur seit 1945*, Wien, str. 207–214.

SUMMARY

TRANSGRESSING THE BOUNDARY AND THIRDSPACE IN MARLEN HAUSHOFER'S NOVEL *DIE WAND*

Cut off from a suddenly frozen, immobile civilisation, the protagonist of Marlen Haushofer's novel *Die Wand* finds herself trapped behind an invisible wall. This material boundary allows her to live a life characterised by the transgression of inner limits. Against the background of Edward Soja's "thirdspace" theory it is argued that various binary oppositions are being deconstructed in the novel: isolation and socialisation, man and woman, civilisation and nature as well as human and animal.

Key words: Thirdspace, Marlen Haushofer, Edward Soja, boundary, wall, deconstruction